

Kontinuita a diskontinuita středověké městské krajiny v západoslovanském prostoru

Michal Téra

DOI: 10.62800/NR.2025.1.01

Continuity and Discontinuity of the Medieval Urban Landscape in the Western Slavic Area

The study examines the development of urbanisation in the West Slavic area. During the twelfth century, colonisation took place in this region, which was accelerated after the dissolution of the statehood of the Polabian Slavs. The German settlement of the Slavic territories soon spread to the Central European states. The colonists brought with them a new type of urban settlements, which were legally defined and had a specific structure and character. The arrival of urban culture in the West Slavic environment triggered a socio-economic revolution that completely transformed local society. Simultaneously, this process led to irreversible ethnic changes, which, in some regions, were fatal for the indigenous population. In other areas, however, the cities were slavified and the new urban culture became part of local society. These dynamics resulted in the formation of a special cultural area in Central Europe.

Key words: Western Slavs, development of urban settlement, German medieval colonisation, Middle Ages, 12th century, 13th century

Contact: Doc. Mgr. Michal Téra, Ph.D., Katedra slovanských filologií, Univerzita Komenského v Bratislave, Gondova 2, 811 02 Bratislava; e-mail: michaltera@seznam.cz; ORCID: 0000-0002-4450-1515

Jak citovat / How to cite: Téra, Michal. 2025. Kontinuita a diskontinuita středověké městské krajiny v západoslovanském prostoru. *Národopisná revue* 35 (1): 3–12. <https://doi.org/10.62800/NR.2025.1.01>

Co je střední Evropa? Jedná se o svérázný kulturní a civilizační prostor? Lze ho nějak vymezit. Tato otázka se diskutuje již několik staletí, přinejmenším od první poloviny 19. století (Vargová 2015; Trávníček 2009; Doležalová 2014; Havelka – Cabada 2000). Pokusme se odpovědět na tuto otázku nikoliv pomocí literatury, esejistiky, politologie či architektury, jak tomu často bylo v minulosti, ale pomocí pevně vymezeného parametru, kterým je charakter městských sídel a urbánní krajiny. Na jejím vývoji v západoslovanském areálu můžeme totiž sledovat jak výrazný kulturní zlom a vývojovou diskontinuitu, tak také jejich důsledky – totiž zrod nového kulturního okruhu, který proměňuje situaci sídelní, kulturní, sociální a etnickou. K popsání tohoto kulturně

historického zlomu nám poslouží především výsledky archeologického bádání, poznatky vyplývající ze studia dobových pramenů a dějiny sídelních struktur.

Výchozí situace západoslovanské urbánní sítě

Základem urbánní krajiny střední Evropy se stala západoslovanská sídelní síť, která se rozvíjela od 7. do 12. století. V průběhu tohoto dlouhého období došlo nejprve ke zformování elitní vrstvy západoslovanské společnosti a následně i k vybudování protourbánní struktury, která byla v celém slovanském areálu založena na hradištních aglomeracích. V západoslovanské oblasti začala vznikat první hradiště už v průběhu 8. století, skutečně bouřlivý vývoj zaznamenáváme pak od

začátku 9. století, což bylo spojeno jak s vlivy přicházejícími z karlovske Franske říše (Třeštík 2001: 107), tak s rozvojem dálkového obchodu, který zasáhl ve významné míře i slovanskou Evropu. Sídliště elit se proměnila v rostoucí aglomerace, v nichž vedle opevněného jádra vznikala předhradí s řemeslnou výrobou a podhradí, kde existovala mozaika velmožských a zemědělských dvorců a kupecká infrastruktura soustředěná kolem tržiště. Rozvoj a zahušťování této sídelní sítě souvisely rovněž se vznikem prvních západoslovanských útvarů: nejprve to byl staromoravský stát, v němž vznikly první velké aglomerace protoměstského typu, a následně již stabilní raně středověké útvary jako bylo České knížectví, Uherské království, staropolský stát, Stodoranské knížectví, Veletský kmenový svaz, Obodritské knížectví, Rujána a Pomořanské knížectví. Všechny tyto státní útvary se napojily na dálkové obchodní trasy a zvláště ty, které byly přímo na pobřeží Baltského moře, zaznamenaly růst přímořských středisek, pro něž byl životodárným zdrojem příjmů baltský námořní obchod. Mezi 10. a 12. stoletím se v těchto oblastech stabilizovala státní struktura a ve většině z nich i centrální moc založená na prvotní administrativě, pro níž byla kontrola a budování hradištních center naprosto nezbytnou aktivitou. Mapa sídel se stále proměňovala v závislosti na jejich významu, ale jejich charakter zůstával po celém západoslovanském areálu stejný. Tento proces měl svoje analogie i ve východoslovanském, východoalpském a západobalkánském prostředí, kde bychom našli obdobná sídla s velmi podobnou strukturou a funkcemi. Tato situace se však v západní části slovanské Evropy začala proměňovat ve 12. století a východiskem změn bylo území polabských a pobaltských Slovanů.

Do dosavadního urbánního vývoje zásadním způsobem zasáhl zánik politické samostatnosti polabských a pobaltských Slovanů. Už od 10. století bylo území posálských Srbů součástí říše (s výjimkou Lužice, která nakonec připadla českému státu). Po roce 1150 se Stodoranského knížectví zmocnil markrabě Severní marky Albrecht Medvěd z rodu Askanců a ze svých držav vytvořil Braniborské markrabství, v němž jeho rod vládl až do roku 1320. Po roce 1160 zlikvidoval Obodritský stát soustředěný tlak saského vévody Jindřicha Lva a jeho spojenců. V roce 1168 Dánové ve spojení se Sasy rozvrátili rujánskou svatyni Arkonu a do tří let dobyli a vazalským

poměrem si podřídili Rujánské knížectví. V těchto letech byla k vazalské poslušnosti vůči Jindřichu Lvovi zavázána i pomořanská knížata. Nicméně poměry ještě nevypadaly pro místní Slovanů osudově: po pádu Jindřicha Lva se vrátili příslušníci obodritské dynastie Niklotovců v části Obodritského knížectví zpět k moci jako meklenburští zeměpáni. Na Rujáně až do roku 1325 vládla domácí slovanská dynastie a rovněž v Pomořanském knížectví zůstal u moci zdejší slovanský knížecí rod. Přesto došlo k zásadním změnám, kterým místní slovanská elita nebránila a naopak jim v některých případech vycházela vstříc. Tou první bylo politické zapojení všech těchto území do svazku Svaté říše římské, které se završilo v první polovině 13. století; tou druhou bylo otevření všech těchto území německé kolonizaci. Ta s sebou přinášela nový typ urbánní kultury, která se pro střední Evropu formovala právě na území polabských a pobaltských Slovanů.

Kolonizační proces v areálu severozápadních Slovanů

Tento proces měl svoje zdroje. Tím prvním byl postupný rozjezd kolonizačních aktivit, které mají své kořeny na nizozemském území, kde se jednak zrodily nové techniky pro zúrodnění, odvodnění a efektivnější využití půdy a jednak základy právního zázemí pro kolonisty hledající dosud nevyužitá půdní plochy k případné kultivaci. Na počátku 12. století se pak holandské kolonisty objevují v okolí Brém – a o několik desetiletí později už přecházejí kolonisté německého a holandského původu na slovanská území za dolním tokem Labe (Piskorski 2006: 203–220). A opět po dalších desetiletích se kolonisté objevují na území středoevropských monarchií (Polska, Čech a Uher), ve východním Pobaltí (v souvislosti s expanzí Řádu německých a Řádu mečových rytířů) a ve východoalpském prostoru dosud převážně slovanském (Korutany, Štýrsko, Kraňsko). Druhým zdrojem tohoto procesu je obnovení městské civilizace v západní Evropě, které můžeme sledovat od 11. století. V jejím jádru spočívá snaha městských obcí vydobýt si vlastní samosprávu a prosadit si ji prostřednictvím privilegií, která se postupně stala základem středověkého městského práva. V každé části západní Evropy byly výsledky tohoto procesu mírně odlišné: v Itálii se nakonec upevnila instituce konsulátu a městské rady a v městské elitě byla zastoupena i místní aristokracie. Městské komuny mívaly v čele své představitele, kteří reprezentovali svrchované

městské právo. Obec tvořili měšťané většinou sdružení do profesních organizací (základ cechů) a organizovaní podle čtvrtí a ulic pro případnou obranu. Tento vzor působil na města na jadranském pobřeží či na oblasti jižní Francie a Španělska, odkud vyzařoval jeho vliv i do severní Francie, Anglie a Porýní. Středoevropské město vychází spíše z měšťanských snah o autonomii na území říše, kde můžeme už v 11. století zaznamenat snahy o právní autonomii (např. ve Špýru, Wormsu, Mohuči). V každém případě byla tato společenská revoluce spojena s tou sociální vrstvou, pro kterou byl důležitý život tržiště, fungování trhu a dálkových cest a přenos informací i zboží (Vaníček 2000: 268–269).

Ovšem zatímco ve středomořském okruhu byl kladen velký důraz na politickou a hospodářskou autonomii městských komun a států, v říši a posléze i střední Evropě měla města sloužit zeměpánovi jako zdroj jeho ekonomické síly. Což velmi rychle pochopily slovanské i neslovanské elity ve středoevropském prostoru a začaly se intenzivně podílet na zakládání městských sídel nového typu, která nakonec v celém západoslovanském areálu definitivně vytlačila dosavadní hradištní aglomerace. Jenomže pro to, aby mohla vznikat nová města, museli tu být i měšťané a ti – na rozdíl od západní Evropy a Středomoří – prakticky chyběli. Proto se proces urbanizace v západoslovanském prostoru propojil s procesem kolonizace. Nositeli kolonizace i urbanizace však byli pro dosavadní obyvatele cizí dosídlenci většinou německého původu. A tudíž kolonizace a urbanizace s sebou přinášejí další středoevropský fenomén: germanizaci dosud slovanských (a v menší míře baltských) oblastí.

V některých případech bylo potřeba povolát nové kolonisty, někde bylo možné využít již existující kupecké osady v slovanských aglomeracích, které měly často německé obyvatelstvo (jako Praha nebo Štětín). Tyto osady byly zajištěny speciálními právy již v druhé polovině 12. století a tato privilegia se mohla stát základem právního založení městské obce. První městská založení však přicházejí již během 12. století v oblasti nejzápadnějších Slovanů. V roce 1138 je zničeno slovanské hradiště Starý Lubek a už v roce 1143 zakládá hrabě Adolf II. Holštýnský na nepříliš vzdáleném místě Nový Lubek: v roce 1160 zde vzniká chrám, přístav, trh a do městského katastru je zahrnut i kostel z roku 1143, přičemž je sem ze Starigardu (dnešní Oldenburg) přeneseno biskupství.

Když nad městem získá kontrolu Jindřich Lev, uděluje Lubeku soubor práv, která z něho vytvoří významné obchodní centrum a středisko mezi Champagne, Bruggami, Kolínem nad Rýnem na západě, skandinávskými centry a Novgorodem na východě. Od roku 1200 je zde městská rada (vedená rychtářem) a od roku 1240 je v jejím čele purkmistr hájící zájmy nejmocnějších kupců. Lubecké právo se šíří i do dalších vznikajících měst na baltském pobřeží (Herrmann 1985: 428).

Na středním Labi sehrál podobnou roli jako u Baltu Lubek arcibiskupský Magdeburg, který rovněž ve 12. století získává soubor privilegií, jejichž systematické uzavření do jednotného právního systému vytvoří legalizační fundament pro městský stav a městské právo. To se stane vzorem pro samosprávné zřízení velkého množství měst ve střední Evropě. Z něho vyplývala i samospráva městské komunity, kterou ve 12. století řídil rychtář jako zástupce dědičného fojta, jenž byl arcibiskupův leník a správce veškerého arcibiskupského majetku, ovšem ve 40. letech 13. století se zformovala městská rada v čele s purkmistrem, která plnila soudní, trestní a nakonec i administrativní funkce (Bogucka – Samsonowicz 1986: 62). Významnou roli sehrál v procesu formování magdeburských městských práv arcibiskup Wichmann (1152\54–1192): v roce 1159 vydal privilegia pro Groß Wusterwitz, v roce 1174 pro Jüteborg a nakonec i celní imunity pro Magdeburg a Halle. Po jeho vzoru udělil míšenský biskup Martin práva pro Löbnitz na Muldě (1185). V roce 1165 získává od míšenského markraběte městská práva Lipsko, které vzniklo ze srbského hradištního sídla, a pod Krušnými horami, kde se začalo těžit stříbro, vzniká v 70. letech 12. století Freiberg. Vedle toho v této oblasti ve 12. století zaznamenáváme i císařská založení: v 70. letech udělil práva Saské Kamenici Fridrich I. V roce 1170 uděluje braniborský markrabě Otto I. Braniboru/Brandenburgu první privilegia, v roce 1174 je rozšiřuje a následuje rozvoj mladého města: v roce 1179 v části Parduin vzniká solná celnice a velká mincovna, v roce 1209 jsou vybudovány hradby, v roce 1216 je postaven nový most na Dómský ostrov, kde stálo původní slovanské sídliště a od roku 1165 zde stála biskupská katedrála (Niemeyer 2013: 32). Ve 12. století získaly městská práva v bývalém Obodritsku Schwerin (slovanský Zvěřín) a Mecklenburg (slovanský Veligard); významně se rozvíjel Rostock, který získal městská

práva v roce 1189, v roce 1218 přebralo město lubecké právo a od meklenburského zeměpána (z rodu slovanských Niklotovců) Jindřicha I. Borvina získalo celní imunitu, což vedlo k prudkému rozvoji v dalších desetiletích (Herrmann 1985: 429, 434–435).

Vrchol zakladatelské aktivity si původně západoslovanské oblasti na středním a dolním Labi a při baltském pobřeží zažijí podobně jako celá střední Evropa ve 13. století. V roce 1216 jsou založeny Drážďany. Braniborská markrabata zakládají na magdeburském právu Friedland (1244), Neubrandenburg (1248) a Stargard (1259). Kolem roku 1230 vznikají na území dnešního Berlína dvě německé osady (Berlin, Cölln) s chrámy, které se začnou rozvíjet a od braniborských markrabat získají městská práva: Berlín získává v roce 1253 frankfurtské právo, zatímco blízká Špandava už v roce 1240 magdeburské. V roce 1253 získává první privilegia i Frankfurt nad Odrou, čímž dosáhla moc braniborských markrabat k samému Polsku. V Meklenbursku získávají lubecká práva města Gadebusch (Chotěbuz), Parchim (1225/1226) a Wismar (1226/1229); Güstrow je v roce 1228 založen na základě schwerinských městských práv. Na Rujáně kníže Vizlav (Václav) I. poskytuje rostocká práva Stralowu, přičemž z iniciativy rostockých kupců kníže založí i strategicky položený přístav Stralsund. Velmi aktivní byla pomořanská knížata všech větví. Demminský kníže Vartislav III. udělil roku 1251 práva Greifswaldu, ale mnohem pilněji při zakládání měst byl kníže Barnim I. ze Štětína. Ve svém sídelním hradišti uděluje privilegia na základě magdeburského práva německé osadě v letech 1237 a 1243. Ještě před tím v roce 1234/1235 zakládá Prenzlau, kde už v roce 1250 stojí mariánský kostel, v roce 1270 zasedá městská rada a budují se hradby. V roce 1266 získává městské právo Wolin a v roce 1274 Kammin. Během své vlády vybavil Barnim městskými právy více jak deset měst, která sloužila nejen rozvoji země, ale také jako obrana proti braniborským Askáncům a Polákům (Herrmann 1985: 426, 429, 432–433). Necelých dvacet let po Barnimově smrti (1295) se Pomořanské knížectví rozdělilo na volgastské a štětínské, což vedlo k oslabení knížecí moci a naopak k vzrůstu síly městského patriciátu. Zakládání měst znamenalo příchod nových osadníků, jihoněmeckých kupců, cizího duchovenstva a zrod německého patriciátu propojeného zájmy i rodem s dalšími dolnoněmeckými městy,

zvláště v Meklenbursku, což vyústilo ve vznik hansovního spolku, který stál na půdorysu původních slovanských centrálních aglomerací u baltského pobřeží, jež novým kolonistům poskytly svoje zázemí, instituce, trhy a infrastrukturu (Augustin-Lenzion 2010: 317).

Nová založení ne vždy respektovala kontinuitu s dosavadním slovanským osídlením, byť k tomu poskytovala mnohá sídliště se svým opevněným centrem a hospodářským zázemím i přístavy všechny podmínky; někdy vznikala městská sídliště i „na zelené louce“ (Herrmann 1985: 426). Nicméně většina měst (zejména v Pomoří) pokračovala v rozvoji původních slovanských sídlišť, docházelo ovšem k změně urbanizačního plánu: oválný půdorys slovanských hradištních komplexů s tržištěm byl zaměněn šachovnicovým půdorysem s rovnými ulicemi. Hradby byly od poloviny 13. století stavěny z kamene a cihel a s vnitřní obvodovou ulicí, která obíhala celé město; náměstí bylo vyměřeno hned při založení (čtvercové, obdelníkové), některá města mohla mít více náměstí (Štětín). Na něm či v jeho blízkosti bývalo sídlo městské rady a farní kostel se hřbitovem. Jako první vznikaly domy městské rady, řemeslnických mistrů a bohatých kupců, do systému města byly zapojeny kláštery, za hradbami vyrostly špitální fundace. U pobřežních měst se pochopitelně budovaly přístavy spolu se strážnicemi hlídajícími přístaviště (časté byly pirátské útoky nebo dobovatelské nájezdy skandinávských panovníků), mosty, cesty. Postupně tak zanikala původní slovanská hradištní struktura i s knížecími sídly (jak rostla síla měšťanstva), někde se budovaly hrady (Štětín, Štupsk, Stralsund). U měst vznikaly osady, pozdější předměstí: zajišťovaly zemědělské zázemí, mlýny, pivovary, krčmy, dodatečná tržiště, mýtnice, sýpky apod. Vzhledem k etnickému složení polabské a pomořanské společnosti byla mnohá předměstí (*viky*, *Kietze*) osídlena slovanským obyvatelstvem (Augustin-Lenzion 2010: 318). Města ještě ve 13. a pak v první polovině 14. století zažívala prudký rozvoj, rostl počet jejich obyvatel, zvyšoval se podíl řemeslnických specializací: v roce 1315 je v Magdeburku uváděno pět hlavních oborů a 16 dalších, v Rostoku 77 specializací, v Stralsundu 60 (1284), o sto let později v Lubeku je 1350 řemeslnických mistrů a 50 až 60 z nich zastává městské úřady. Během 13. století také dochází k osamostatnění městských rad, v nichž klíčovou roli hrají kupci, kteří si uzurpují hlavní politickou moc,

např. v braniborských městech to byli tkalci (Herrmann 1985: 436–437).

Zajímavé je, kdo byl hlavním iniciátorem středověké urbanizace původně slovanských oblastí Polabí a Pobaltí: vedle příchozích askánských markrabat v Braniborsku a církevních hodnostářů to byli příslušníci slovanských dynastií, kterým se podařilo udržet se u moci ve svých domovských zemích přes nadvládu německou či skandinávskou. Knížata z Rujány, Pomořan či Obodritska-Meklenburska byla těmi, kdo přiváděl nový typ městského života do svých zemí a posiloval tak svoje postavení i příjmy. Nejednalo se tak o proces vnucený zdejšími slovanskými elitám a jejich poddaným – samy tyto elity se na tomto procesu podílely a iniciovaly ho. Byli to slovanskí vládci, kdo na jedné straně podporoval rozvoj svých zemí, ovšem na druhé umožňoval jejich germanizaci, ač se zatlačování slovanského obyvatelstva do inferiority snažili zdejší zeměpáni zpočátku některými opatřeními bránit. Ovšem ve svých aktivitách se pobaltská a polabská knížata podobala (ba je i předběhla) dalším středoevropským vládcům: českým a uherským králům, polským knížatům a rakouským, korutanským, štyrským a kraňským vévodům.

Rozvoj městského osídlení v Čechách a na Moravě během kolonizace

Ve 13. století se kolonizace a nový typ urbanizace dostává do Čech, Polska, Uher a východoalpského prostoru. V Čechách se během 13. století transformuje přemyslovská hradska soustava a je nahrazena městskou sítí; města vznikají na ploše hradišť (Mladá Boleslav, Mělník, Žatec, Litoměřice, Děčín, Chrudim, Hradec Králové), v podhradí (Bílina, Kladsko), či v jejich blízkosti (Čáslav, Kouřim, Plzeň, Prácheň/Horažďovice). Ovšem řada hradišť nemá potřebné zázemí pro vznik měst (Budeč, Libušín, Levý Hradec, Sedlec, Opočno, Chýnov, Libice, Netolice, Doudleby, Lštění), takže nové zakládání městských center se jim vyhne a z těchto středisek se stávají nevýznamné osady, nebo dokonce zcela zaniknou, takže u řady z nich neznáme ani jejich jména (Beranová – Lutovský 2009: 320–321). Tam, kde se již vytvořila kupecká a řemeslnická infrastruktura s potřebným zázemím, mohlo dojít k městskému založení, jehož právní základ přinášeli němečtí kupci a kolonisté a poskytovali zkušenosti z Polabí a Pobaltí, případně z Bavorska a rakouských

zemí. Základem pro vznik nového typu města tak byl trh a jeho iniciátoři mohli být kupci, kteří velmi často byli cizího, většinou německého původu. Novému urbánnímu typu se už ve 12. století nejvíce blížila Praha, která v tomto období vykazovala prvky západoevropského románského města (kamenný most, kvádríkové domy, kamenné církevní stavby, mýtný dvůr) včetně privilegií pro zdejší německou obec. Nicméně před rokem 1200 můžeme jen stěží hovořit o přítomnosti městského zřízení v Čechách, ač v prostředí severozápadních Slovanů v té době už existovala měst celá řada. První městské založení v českém státě snad pochází od moravského markraběte Vladislava Jindřicha, což lze dedukovat z pozdější listiny Přemysla Otakara I., který potvrzuje dříve udělené svobody a fojstství pro jistého Theodorika a jeho dědice (Klápště 2005: 362–365). Ve 30. letech došlo ke konečné urbanizaci Starého Města pražského: vzniká pravidelné město s vyměřeným náměstím, budují se hradby zahrnující klášter Anežky České a u hradeb se usazují také dominikáni a němečtí rytíři. Ve 40. letech mají hradby délku 3,5 km, osm bran a plocha města činí 140 ha, což z něho dělá jedno z největších měst ve střední Evropě: za Václava I. získává město nové privilegium pro Němce. Hned vedle Starého Města vzniklo Havelské město z iniciativy mincmistra Eberharda ze Švábska, který se zabýval těžbou stříbra a kolonizací na Vysočině a podílel se na založení Smilova Brodu (Vojtíšek 2012: 158–185; Musílek 2013: 7–23). V roce 1243 vydal Václav I. dvě privilegia pro Brno. Jejich vzorem byla práva pro Vídeň a Enži z počátku 20. let a o jejich závažnosti svědčí skutečnost, že jejich znění probíral král s nejvyššími šlechtici a úředníky země (Flodr 1993). Ve 40. letech 13. století byla rovněž vyměřena Olomouc a v 50. letech zde již existoval městský patriciát (Vaníček 2000: 416–424). Už po roce 1228 došlo k lokaci Litoměřic mimo dosavadní hradištní centrum. Do nástupu Přemysla Otakara II. v roce 1253 bylo založeno bezmála dvacet měst a za vlády tohoto panovníka vzniklo několik desítek dalších (Klápště 2005: 366). Do konce 13. století se v Čechách i na Moravě zformovala základní urbánní síť, která zcela proměnila poměry v přemyslovském státě: nejen že kolonizace přinesla nové technologie a nový typ obyvatelstva – v založených městech se objevil německý patriciát se širokým zahraničním rádiem vztahů a nebývale rozsáhlými obchodními a podnikatelskými aktivitami.

Urbanizační proces v Polsku

Ve srovnání s českými zeměmi a s Polabím probíhal urbanizační proces v Polsku v jistých aspektech odlišně. Za prvé v Polsku během klíčového 13. století chyběla centrální vláda a země byla rozdělena do úředních knížectví, v nichž vládly jednotlivé větve piastovského rodu. Z toho plyne, že zakládání měst probíhalo nerovnoměrně, neboť jednotlivé panující rodiny přistupovaly k urbanizaci různě; nejvíce v tomto procesu pokročilo Slezsko. Za druhé byla urbanizace polských zemí dlouhodobou záležitostí, která probíhala takřka tři století a lze ji rozdělit do šesti fází: 1) první polovina 13. století (první lokace ve Slezsku, s desetiletým zpožděním ve Velkopolsku); 2) druhá polovina 13. století (období po mongolském vpádu a během sjednocování státu); 3) vláda Kazimíra III. (lokace v Malopolsku, Velkopolsku a na Pomorí); 4) konec 14. století a první třetina 15. století (urbanizace východních zemí); 5) polovina 15. století (aktivita šlechty); 6) po třináctileté válce (1453–1466, urbanizace Velkopolska a získání přístupu k Baltu) (Bogucka – Samsonowicz 1986: 83–84).

Jaké vlivy působily na formování polské městské sítě? Bylo jich několik. Za prvé to byly významné obchodní trasy, které procházely polským územím: přes Slezsko a Malopolsko na východ nebo od Baltu k Černému moři. Polská města se stala důležitými středisky, z nichž se východní zboží dostávalo do západní Evropy. Dále to byl vliv rodící se Hansy na baltském pobřeží, činnost italských kupců v Černomoří, rozvoj Českého království, rozvoj hornictví v Uhrách, Čechách a Malopolsku a také aktivity řádového státu v Prusku a východním Pobaltí, které přinesly německou městskou civilizaci až do těchto vzdálených východních oblastí. Ve 13. století přicházejí do Polska kolonisté z Vestfálska, Durynska, Porýní, Lužice a Míšeňska a s nimi i odborníci na městské lokace: ve 13. století jsou to většinou Němci, ovšem ve století následujícím jsou mezi nimi už ze 2/3 Poláci. Lokátoři někdy zakládají města na „zeleném drnu“, ovšem často využívají dosavadní slovanské hradištní a tržní sítě. Řada měst má tak předkolonizační minulost a formuje se z kupeckých osad v dosavadních hradištních aglomeracích. Tak vznikl Gdaňsk: z osady s vlastním farním kostelem, kde byl dosazen z místních knížecí úředník (polsky *wójt* nebo *sołtys* z německých výrazů *Voigt* a *Schultheiß*) (Bogucka – Samsonowicz 1986: 47). Podobné to bylo v Krakově (kupecká osada u kostela Nejsvětější Trojice z konce 20. let 13. století) nebo

Poznani (kupecká osada u kostela sv. Markéty z 30. let 13. století 300 – 500 metrů od původního sídliště). Rovněž Vratislav byla již před městskou lokací významným knížecím centrem i biskupstvím. Město zde vyrostlo na základě kupecké obce kolem vlastního farního kostela, které byla udělena speciální privilegia (Słoń 2006: 120). Pro většinu polských měst byl právním vzorem Magdeburg – podobně jako v českých zemích, kde pouze jih českého a moravského území spadal pod vliv jihoněmeckých práv.

Ve 14. století rozvoj polských zemí a jejich městské sítě (v rámci i vně polského státu) nabírá na intenzitě. Kolem velkých (Krakov, Lvov, Poznaň, Gdaňsk, Toruň) i středních měst (Lublin, Kalisz, Halič, Przemysl, Chełmno) vznikají rozsáhlá předměstí se zemědělským a hospodářským zázemím a zároveň v některých případech vede vývoj ke vzniku souměstí (což se v Čechách týkalo prakticky pouze Prahy). Tak vzniklo krakovské souměstí tvořené městy Krakov, Kaziměř a Klepař, ve Vratislavi vyrostlo Staré i Nové město (sloučená už roku 1327), objevila se tři gdaňská města, dvě toruňská a v Poznani dokonce čtyři městské jednotky (jako v Praze). Vedle toho roste sebevědomí městských vrstev a vzrůstá jejich touha po samostatnosti, což vede k povstáním proti panovníkovi (1311–1313 v Krakově, 1314 v Poznani), která však končí porážkami a krutými represemi (Bogucka – Samsonowicz 1986: 123–126).

Vznik měst a městské sítě na území dnešního Slovenska

Kolonizace a urbanizace vstupuje ve 13. století i do Uher. Už na konci 12. století přicházejí němečtí kolonisté do Sedmihradska a v první polovině 13. století zde vzniká síť měst, kterou vytvářejí kolonisté obecně zvaní jako „Sasové“: zakládají města jako např. Kronstadt/Brašov, Schäßburg/Segešvár, Hermannstadt/Sibiu (Marcu Istrate 2021: 445–463). Sasové získali od krále Ondřeje II. řadu privilegií, jež z nich (na rozdíl od domácích Slovanů a Rumunů) vytvořila na mnoho staletí jeden ze tří sedmihradských politických národů (Sasové, Maďaři, Sékelové). Významnou urbánní oblastí po celou uherskou historii bylo území dnešního Slovenska, které uchovalo typ středoevropského města i v době, kdy většina Uher byla pod přímým osmanským panstvím. Hornatá oblast byla bohatá na rudy, což už ve 12. století přilákalo německou báňskou migraci ještě před samotným zakládáním měst. Do oblasti Banské Štiavnice přicházeli Němci

už ve 12. století jako báňští specialisté; zároveň se zde rozvinula slovanská sídelní struktura. Banská Štiavnica (původně osada Bana) získala městská privilegia před rokem 1275. Ještě dříve obdržela privilegia Banská Bystrica (1255). Banská Štiavnica se stala ohniskem urbanizace a osídlení celé oblasti. Mnohem později – v roce 1328 – udělil městská práva král Karel Robert Kremnici jako výsledek místní hornické aktivity od poloviny 13. století. Druhou hornickou oblastí byla Spiš: do slovanského sídelního prostoru dorazilo německé obyvatelstvo, centrem a východiskem urbanizace se stala Gelnica, právo dobývat rudy měla však pouze Spišská Nová Ves s městskou samosprávou z druhé poloviny 13. století. Významná hornická činnost probíhala i na Liptově a také zde začaly v druhé polovině 13. století vznikat města: Nemecká (dnes Partizánska) Ľupča obdržela městská práva v roce 1270, Hybe už roku 1265; v celé oblasti však nad hornictvím dominovala řemeslná výroba a obchod. Hornickým regionem byl i Gemer, ovšem místní města jsou výsledkem až mladší vlny urbanizace slovenského území ve 14. století za krále Karla Roberta (Rožňava, Jelšava, Štítnik). Hornické osady musely využívat různě vzdálené zemědělské zázemí, takže vedle specializovaných osad se rozvíjela i síť zemědělského osídlení, většinou slovanského, což vedlo k postupně úplné či částečné slavizaci slovenských měst na sklonku středověku (Labuda 1990: 391–397). Právě rozvoj hornických měst způsobil, že slovenské území bylo ve středověku mnohem urbánnější krajinou než centrální Panonská nížina (Szende 2022: 484–501).

Na území dnešního Slovenska však ve 13. století nebyla pochopitelně pouze báňská města, která vznikala z hornických osad. Byla tu i původní slovanská hradištní struktura, která vplynula do uherského státu a která se stejně jako v Polabí, Pomoří, Čechách či Polsku začala proměňovat s příchodem německé městské kolonizace ve 13. století. Předkolonizační kořeny má pochopitelně Nitra, v níž už na počátku 13. století existuje komunita, která se významně obraně během mongolského vpádu, za což jí král Béla IV. udělil městská práva. Do horních Uher přicházeli Němci ze Saska, Bavorska a Švábska, kteří dlouho tvořili patriciát, jenž nekomunikoval se slovanským nebo maďarským zázemím a intenzivně se bránil slavizaci řadou cílených opatření až do 15. století a někde (např. v Bratislavě) si svoje postavení i etnicitu udržel (Lukačka 2010: 11–16). Kontinuitu s velkomoravským obdobím vykazuje

Bratislava, kde byl za Uherského království vybudován královský hrad, Podhradie, sídlo probošství a kde sídlila i stará židovská komunita, již byla ve 13. století udělena speciální privilegia. Ještě před vznikem hradeb zde existovaly tzv. věžovité (opevněné) domy, samotné městské privilegium je doloženo po dlouhém sociálním vývoji v roce 1291. Od 11. století je zmiňován hrad Trenčín, pod nímž se vytvořilo tržiště, městem s právy se stává až ve 14. století. Na území Trnavy se začalo zahušťovat osídlení od 12. století, vedle původního slovanského obyvatelstva zde vznikla i maďarská obec. Městská práva získala Trnava v roce 1238 od české královny a uherské princezny Konstancie, která tuto oblast získala jako věno od otce. Ve 13. století se už připomíná Levoča, jako město až roku 1271. Do Košic přišli němečtí kolonisté nejspíše po mongolském vpádu roku 1242 a první městská privilegia získali už před rokem 1249. V roce 1248 se o saských hostech v Prešově zmiňuje Béla IV., ve stejném roce zřejmě došlo k udělení městských výsad (Marsina 2010: 16–27).

Etnické proměny v západoslovanském areálu

Důležitým doprovodným jevem středověké městské kolonizace západoslovanského areálu byly etnické změny. Do slovanských oblastí a sídel vstupuje masově německý živel, což je pro některé z nich přímo osudové. Ve 13. a 14. století je většina měst střední Evropy převážně německá a jejich patriciát se tuto situaci snaží udržet. Tam, kde zůstává zázemí většinou slovanské (příp. maďarské) a existují slovansky uvědomělé elity společnosti, dochází buď k postupné slavizaci měst nebo se jejich němečtí obyvatelé musí smířit se slovanskou dominancí. Ovšem v některých oblastech – a jedná se především o původně slovanské Polabí a Pomoří, ale také o Štýrsko a Korutany a později i Slezsko – se slovanská elita ztratí či poněmčí a městská společnost se ostře vymezí vůči slovanskému zázemí. Města se tak stávají ohnisky germanizace. Ještě ve 13. století se Slované v Polabí a Pobaltí podílejí na životě městských komunit a jejich formování. Po celé 13. století se mezi bohatými měšťany, velmoži, kupci a řemeslníky objevují Slované: v Lubeku už v roce 1175 je zaznamenán velmož Borwin, ve 13. století je tam třináct slovanských radních, osm duchovních a dva knížecí kancléři, ve Stendalu byli během 13. století tři slovanští (*Slavus*) radní, v Rostocku byl slovanský fojt na předměstí, v Penzlau v roce 1283 na jednom ze

čtyři míst radních je Slovan, v Ueckermünde je z roku 1284 znám Johannes Slavus, v Třebětově (Trzebiatów/Treptow) v roce 1290 Johannes Dobrotze a v roce 1328 Radimir, při lokaci Kolobřehu v roce 1255 figuruje Jan Palic a v 13. a 14. století je tu několik slovanských radních (Natowitz, Mucel Slavus, Schleivos, Godek, Dziewicz) (Procházka 1968: 157–158). V Prenzlau se Slované podílejí na založení města a mají nezastupitelnou roli při zajišťování zázemí města (zemědělská výroba, zdroje, řemeslníci, obchodníci, aristokracie) – zdejší slovanská sídelní struktura je zachována až do třicetileté války (Schulz 2013: 501–515). Slované bývali zahrnuti (např. ve Špandavě nebo Kolobřehu) do městských komunit německého práva (v roce 1247 při založení nového města Salzwedel stanovil braniborský markrabě, že jsou si němečtí i slovanští obyvatelé rovni před jeho soudem). Mimo město však dál platilo zvláštní „slovanské právo“, kterým se řídil fojt při jeho výkonu. Častěji však Slované žili na předměstích, která nebyla do nově založených měst zahrnuta (v Pomoří to byly tzv. *viky*); zvláštním typem osídlení byla *Kietze*, v níž bylo shromážděno slovanské obyvatelstvo zásobující a sloužící místnímu hradu (např. Braniborsko) (Schich 2010: 404–410).

Od poloviny 14. století však můžeme sledovat první diskriminační opatření vůči Slovanům a lidem se slovanskými kořeny. Snaha o udržení německého charakteru měst v té době zřejmě souvisela s epidemií černé smrti: města jí byla postižena a do částečně vylidněných sídel se stěhovalo venkovské slovanské obyvatelstvo. Někdy až drakonická protislovanská opatření patriciátu a cechů zabránila hrozící slavizaci, která proběhla ve středoevropských státech. Slované začali být vylučováni z městských rad a bránilo se jim ve vstupu do cechů. Tento diskriminační trend vyvrcholil v 15. a 16. století, kdy se Slované v Pomoří a Polabí stali opovrhovanými obyvateli druhé kategorie. Seznam narůstajících protislovanských opatření shromáždil Vladimír Procházka: např. v Saltwedelu v roce 1247 mohli Slované vstupovat mezi měšťany, ovšem v roce 1428 platí zákaz jejich přijímání mezi obchodníky. V roce 1424 byli Slované vyloučeni z obuvnického a koželužského cechu v Braniboru, v roce 1450 z pivovarského cechu v Gardelegen, v roce 1473 z pivovarnického cechu v Braniboru, v roce 1463 ze soukenického cechu v Robolech (Röbel), v roce 1462 v Lubeku z gildy, v roce 1500 z cechu koželužského, v roce 1502 ze sedlářského, 1507 ze

soustružnického, pekařského a kramářského, v roce 1508 z bednářského. V roce 1569 byly Slované vyloučeni ze všech cechů v Kriwici (Criwitz), v 16. století z řady cechů v Saltwedelu, v Treuenbrietzenu byli Slované vyloučeni z cechů v roce 1442 a v roce 1482 to bylo vztaženo na slovanské manželky řemeslníků – roku 1563 tak stejně učinili tkalci v Havelu. V Rupině (Neuruppin) zakázali kožešníci (1434) a tkalci (1446) svým dcerám provdávát se za Slovana (stejně v Havelu roku 1563), Slovan směl svědčit, jen když byl měšťanem, někde měli zakázáno nosit luxusní předměty, v Saltwedelu bylo Slovanům zakázáno nabývat nemovitosti (1486, 1550 i v Postupimi), vstupovat mezi radní (16. století), nebo dědit po měšťanech (1486). Diskriminace zasáhla i Pomoří, přičemž vyvrcholila v 15. a 16. století, kdy byly vydány zákazy nakupovat u lidí slovanského původu nebo slovanského jazyka a používat slovanský jazyk na tržišti (Procházka 1968: 157–158). Od 15. století se objevují osvědčení o německém původu (*Geburtsbrief*) s výslovným zdůrazněním, že dotyčný není „vendského“, nýbrž z dobrého německého rodu (*dat he sy echte und rechte düdesch unde nicht wendisch, vrigh unde nicht eghen gebaren*) (Herrmann 1985: 438). Německý charakter si udržela také města v Sedmíhradsku, Dolním Slezsku a na území řádového státu, který se až po roce 1466 dostal pod moc polské monarchie. Naopak v Čechách, Uhrách a na většině území Polska se významná část měst (nikoliv všechna samozřejmě) slavizovala, příp. maďarizovala. V Čechách tento proces proběhl souběžně s bouřlivým obdobím husitských válek. O této proměně svědčí jazyk, kterým se v městech úřadovalo v 15. století – v Čechách a v Horních Uhrách pronikla do městských knih čeština, v Polsku od 16. století polština. Vznikla tak vrstva etnicky domácího měšťanstva, což znamenalo definitivní přijetí městské civilizace za vlastní středoevropským neněmeckým obyvatelstvem.

Závěr: vymezení středoevropského areálu a jeho dosah do východní Evropy

A zde se můžeme vrátit k otázce charakteru a vymezení střední Evropy, kterou jsme si položili v úvodu studie. Specifický okruh evropské civilizace, který můžeme nazvat „střední Evropou“, vzniká propojením západoslovanského (příp. maďarského) prostředí s německou městskou civilizací. Tento zvláštní kulturní region se rodí díky proniknutí nového urbanismu do západoslovanského areálu, kde převzal a doplnil dosavadní sídelní

síť a vtisknul jí novou podobu. Ve 12. a 13. století se na západoslovanských územích objevila mozaika nového typu měst napojených na dálkový obchod, i měst a městeček, jejichž právní postavení a struktura se nelišily od městských sídel na západ od Labe, a zformovala se podobná struktura společnosti, jakou nacházíme na starých říšských územích (Herrmann 1985: 439). Do nových center se stáhla řemeslná výroba, nové typy řádů nesoucích novou spiritualitu a školská zařízení. Především se však zcela proměnila krajina a hierarchie vztahů. Města byla na rozdíl od předchozích hradištních aglomerací pevně vymezena a jejich prostor byl i prostorem zvláštního práva. Ve společnosti se objevila nová, právně vymezená složka, která inspirovala, provokovala a především soupeřila s dosavadní místní slovanskou elitou, jež se musela vyrovnat s novými poměry a hlavně s tím, že cizozemští patriciové přinášejí novou kulturu a novou civilizaci a díky tomu často pohrdlivě shlížejí na domácí obyvatelstvo včetně aristokratů. O jejich pocitech a reakcích plasticky vypovídá *Dalimilova kronika* z počátku 14. století. Po jednom století se začala formovat i etnicky místní slovanské a maďarské středoevropské měšťanstvo, které spolu s německými kolonisty předávalo tuto civilizační pochodeň dále na východ: do středověkých rumunských knížectví Valašska a Moldavska (Rădvan 2011: 33–40) či na západoruská a litevská území Litevského velkoknížectví. Zde však už bylo působení nových urbánních procesů geograficky a sociálně omezené. Většina východoslovanského prostoru si ponechala původní slovanský raně středověký typ městského osídlení z dob Kyjevské Rusi, který se v daných podmínkách projevil jako funkční a dokonce mohl velmi dobře prosperovat i v kooperaci se západoevropskými tržními a urbánními centry, čehož nejlepším příkladem je severoruský Novgorod se svojí specifickou strukturou (Janin 2008). Na východě Evropy tak až do 18. století zůstalo zachováno raně středověké rozložení městských struktur, které se šířilo při expanzi moskevského státu až daleko za Ural. Na Balkáně se zase v důsledku osmanských výbojů prosadila na dlouhá stáletí podoba tureckého města pevně vězící v orientální a byzantské tradici.

Každá část původně slovanské Evropy si tak zvolila jiný urbánní typ, který odlišoval Balkán, východ i střed Evropy až do moderní urbanizace v druhé polovině

19. století. Pozdější přenos středoevropského města do východních oblastí polsko-litevské unie (na území dnešního Běloruska a Ukrajiny) měl svoje limity. První vlna zakládání měst v této oblasti spadá už do konce 14. a počátku 15. století, kdy jsou městská práva udělována jen příchozím Němcům a Polákům, až později jsou zahrnuti i místní pravoslavní Rusíni. Při druhé vlně na konci 15. a na počátku 16. století se na městském životě podílejí obě skupiny. Města byla většinou zakládána na magdeburském právu, ovšem často se z něho použily pouze některé prvky a dál se pracovalo se staroruským právem. Zároveň se u takových měst jen pomalu rozvíjela pevná struktura, měla převážně agrární charakter se slabě rozvinutým řemeslem pokrývajícím maximálně lokální trh. Tento stav se pokoušely napravit královské reformy v druhé polovině 16. století, ale pouze s omezeným úspěchem. Skutečně městský charakter si udržovala hlavně města, kde převážoval německý nebo polský živel (Przemyśl, Lvov) (Michaluk 2006: 185–192) či města a městečka zakládána ještě v 16. století na polském území (Mazovsko) jako královská nebo šlechtická (analogicky k situaci v Čechách). Posilování výsadního postavení šlechty v polsko-litevské společnosti od počátku 16. století vedlo k postupnému úpadku městského stavu a jeho stagnaci právě především ve východních oblastech, kde nestačil zapustit kořeny a kde se mezi něj dostávalo stále více Poláků a Židů na úkor místních Rusínů. A co je nejdůležitější: na rozdíl od městské kolonizace střední Evropy ve 12.–14. století neproměnila vlna městských založení na západě východní Evropy zásadně a hluboce zdejší krajinu, hospodářské vazby, dálkový obchod, kulturu a etnický charakter a nevstoupila tak organicky do života zdejší společnosti. Tyto regiony zůstaly kulturně a sociálně i nadále přechodovou zónou mezi střední a východní Evropou. A nakonec i rozvoj druhého nevolnictví a úpadek měst v 17. a 18. století spíše sblížily střední Evropu s tou východní. Skutečnost, že např. Kyjev (1494–1497) nebo Minsk (1499) disponovaly magdeburskými právy a vlastní samosprávou, je příliš nepřipodobnila středoevropským městům, jako byly Praha, Vratislav, Gdaňsk nebo Krakov, a tyto západoruské oblasti kulturně a sociálně nevradila do středoevropského areálu. Bylo na to už příliš pozdě a procesy, které vedly k urbanizaci a proměně střední Evropy, se v té východní neopakovaly: znemožňovaly je právě probíhající sociální změny

v rámci polsko-litevského státu. Svědčí o tom i historická jádra současných měst, podle kterých můžeme soudit, kam až došla a kde zapustila kořeny středoevropská městská kultura. Právě podle podoby historických měst můžeme dnes vymezit oblast střední Evropy: je to ta část

Evropy, kde se spojily tři formativní faktory: slavinita převážné části obyvatelstva, latinská vzdělanost a církevní tradice a německá městská civilizace. Pouze na území střední Evropy se tyto tři prvky ve staletém vzájemném působení spojily do harmonického a organického celku.

LITERATURA:

- Augustin-Lendzion, Ewa. 2010. Średniowieczne miasta Pomorza Zachodniego – wynik wpływu różnorodnych czynników. *Przeźrzenia i Forma* 13: 313–322.
- Beranová, Magdalena – Lutovský, Michal. 2009. *Slované v Čechách. Archeologie 6.–12. století*. Praha: Libri.
- Bogucka, Maria – Samsonowicz, Henryk. 1986. *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo.
- Doležalová, Anna (ed.). 2014. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Masarykův ústav AV ČR.
- Flodr, Miroslav. 1993. *Iura originalia civitatis Brunensis. Privilegium českého krále Václava I. z ledna roku 1243 pro město Brno*. Brno: SNIP.
- Havelka, Miloš – Cabada, Ladislav (eds.). 2000. *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*. Plzeň: Západočeská univerzita.
- Herrmann, Joachim (ed.). 1985. *Slawen in Deutschland. Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neiße vom 6. bis 12. Jahrhundert*. Berlin: Akademie Verlag, 1985.
- Janin, Valentin Lavrentjevici. 2008. *Očerki istorii srednevekovogo Novgoroda*. Moskva: Jazyki slavjanskich kul'tur.
- Klápště, Jan. 2005. *Proměny českých zemí ve středověku*. Praha: Lidové noviny.
- Labuda, Jozef. 1990. K problematike osídlenia bánských miest na Slovensku. *Historický časopis* 38 (3): 391–397.
- Lukáčka, Jan. 2010. Podoby stretnutí a komunikácie v stredovekom meste. In: Lukáčka, Ján – Štefánik, Martin a kol. *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*. Bratislava: Historický ústav SAV. 11–16.
- Marcu Istrate, Daniela. 2021. Entstehung und Entwicklung der siebenbürgischen Stadtkirchen im 12.–15. Jahrhundert. In: Wolf, Markus (ed.). *Sachgeschichte(n) Beiträge zu einer interdisziplinär verstandenen Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit Festschrift für Barbara Scholkmann zu ihrem 80. Geburtstag*. Tübingen: Universität Tübingen. 445–463. <https://doi.org/10.15496/publikation-61467>
- Marsina, Richard. 2010. K počiatkom stredovekých miest na Slovensku. In: Lukáčka, Ján – Štefánik, Martin a kol. *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*. Bratislava: Historický ústav SAV. 16–27.
- Michaluk, Dorota. 2006. Problemy badawcze miast pogranicza polsko-rusko-litewskiego (do unii lubelskiej 1569 roku). In: Nodl, Martin (ed.). *Sociální svět středověkého města*. (=Colloquia mediaevalia Pragensia 5). Praha: Filosofia. 185–195.
- Musílek, Martin. 2013. Mincmistr Eberhard a jeho přátelé. Několik poznámek k počátkům Havelského Města. *Mediaevalia Historica Bohemica* 16 (2): 7–23.
- Niemeyer, Wolfgang. 2013. Deutsche und Slawen als Nachbarn. Die Siedlungen vor und nach dem Beginn der askanischen Herrschaft über Brandenburg. *Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit* 25: 31–42. <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/mitt-dgamn/issue/view/1810>
- Piskorski, Jan M. 2006. Średniowieczna kolonizacja Europy Środkowej jako problem historii powszechnej i porównawczej historii historiografii. *Przegląd Historyczny* 97 (2): 203–220.
- Procházka, Vladimír 1968. O vyměření polabsko-pobaltské větve Slovanů. *Český lid* 55 (2–3): 153–165, 231–247.
- Rădvan, Laurențiu. 2011. New Perspectives on the Process of Urbanization in Medieval Moldavia. *Colloquia. Journal for Central-European History* 18, s. 27–50.
- Słoń, Marek. 2006. Dlaczego tylko jeden Wrocław? Próba porównania rozwoju aglomeracji miejskich Wrocławia, Pragi, Krakowa i Poznania. In: Nodl, Martin (ed.). *Sociální svět středověkého města*. (= Colloquia mediaevalia Pragensia 5). Praha: Filosofia. 119–131.
- Schich, Winfried. 2010. Slawen und Deutsche im Gebiet der Germania Slavica. In: Kaser, Karl (ed.). *Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens. Bd 12: Kontinuität und Brüche. Lebensformen – Altengesessene – Zuwanderer von 500 bis 1500*. Klagenfurt: Wieser: 404–411.
- Schulz, Matthias. 2013. Slawisch oder deutsch? Die Entwicklung Prenzlau im 12. und 13. Jahrhundert. *Præhistorica* 31 (2): 501–515.
- Szende, Katalin. 2022. The Birth of Oppida: Small Towns in Hungary in the Angevin Period. *Urban History* 49: 484–501. <https://doi.org/10.1017/S0963926821000298>
- Trávníček, Jan (ed.). 2009. *V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém*. Brno: Host.
- Třeštík, Dušan. 2001. „Eine große Stadt der Slawen namens Prag“. Eine große Stadt der Slawen namens Prag“ (Staaten und Sklaven in Mitteleuropa im 10. Jahrhundert). In: Sommer, Petr (ed.). *Boleslav II. Der tschechische Staat um das Jahr 1000*. (=Colloquia mediaevalia Pragensia 2). Praha: Filosofia. 93–138. <https://doi.org/10.47376/filosofia.2001.1>
- Vaniček, Vratislav. 2000. *Velké dějiny země Koruny české II. 1197–1250*. Praha – Litomyšl: Paseka.
- Vargová, Zuzana. 2015. *Koncepcie strednej Európy*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- Vojtíšek, Jan. 2012. Mincmistr Eberhard a jeho potomci. Působení jedné gründerské rodiny ve středověkých Čechách. In: Musílek, Martin (ed.). *Havelské Město pražské ve středověku. Historie – archeologie – stavební historie*. Praha: Casablanca. 158–185.